

Buvęs Kražių kolegijos dėstytojas Tomas Žebrauskas (1714–1758) – Vilniaus universiteto astronomijos observatorijos projekto autorius

Parengė Kazimieras PRUŠINSKAS

Tomo Žebrausko portretas. Dailininkas – Ignacijus Ernestas Eggenfelderis. Originalas saugomas Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje

XVIII a. Vilniaus aukštojoje visuomenėje garsėjo architektas, astronomas, matematikas, jėzuitas, kunigas, filosofijos ir laisvųjų mokslų daktaras, Vilniaus universiteto astronomijos observatorijos įkūrėjas Tomas Žebrauskas. Jis plačiai buvo žinomas ir tuo, kad pirmasis atskyrė matematiką nuo filosofijos mokslų, 1756 m. nustatė Vilniaus geografinę platumą – dangaus poliaus aukštį Vilnius mieste.

Rašytiniuose šaltiniuose nurodoma, kad jis gimė 1714 m. lapkričio 24 d. Žemaitijoje, tik nežinoma, kurioje vietoje. Yra ir kita jo kilmės versija, teigianti, kad jis galėjo būti kilęs iš Naugarduko

apylinkių. Mirė 1758 m. kovo 18 d. Vilniuje. Palaidotas Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios rūsyje.

T. Žebrauskas mokėsi, žinias gilino keliose ano meto švietimo įstaigose. 1732 m. tapęs jėzuitu, 1732–1734 m. mokėsi prie Vilniaus Šv. Ignoto bažnyčios veikusiame jėzuitų noviciate (naujokyne). Iš karto po to apie metus laiko (1734–1735 m.) dėstė lotynų kalbos pradmenis Kauno kolegijoje. Toliau žinias gilino Vilniaus universitete (VU). Čia jis 1735–1738 m. studijavo Filosofijos, o 1740–1744 m. – Teologijos fakultetuose. Mokydamasis VU kartu ir dirbo: 1738–1739 m. buvo Kauno kolegijos lotynų kalbos gramatikos, sintaksės bei poetikos dėstytojas, o 1739–1740 m. dėstė Kražių kolegijoje (iš pradžių poetiką, vėliau filosofiją).

1743 m. T. Žebrauskas Vilniaus katedroje buvo išventintas į kunigus. 1745 m. jam suteiktas aukščiausias jėzuito vienuolio-profeso rangas. 1745–1748 m. savo pedagoginę veiklą tęsė Ilūkstės ir Babrusisko kolegijose. Iš čia sugrįžo į Vilnių ir 1748–1750 m. dirbo jėzuitų naujokyno ūkio reikalų vedėju. 1750 m. gavęs VU siuntimą, išvyko gilinti žinių į Vienos ir Prahos universitetus – mokyti matematikos bei susipažinti su observatorijomis. Prahoje jo mokytoju tapo žymus čekų astronomas, fizikas ir matematikas Juozapas Steplingas, su kuriuo T. Žebrauskas palaikė ryšius ir po to, kai 1752 m. rugsėjo mėnesį sugrįžo į Vilnių.

Du metai, praleisti Vienoje ir Prahoje, jam buvo didžiulis postūmis tolimesniems moksliniams ieškojimams, eksperimentams bei atradimams.

1752 m. lapkričio mėnesį, jau turėdamas nemažai pedagoginio darbo patirties, jis tapo VU matematikos kurso ordinariniu profesoriumi. Sakydamas inauguracinę kalbą T. Žebrauskas ištarė savo

garsiąją frazę: „Tik fizika gali išgydyti filosofiją“.

Pasak prof. Liberto Klimkos, tuo metu „mokslineuose tyrimuose jau buvo imta naudoti empirinę metodologiją; pats tas laikas diegti ją ir į universitetines studijas. Ogi dėstant fizikos pagrindus, tiesiog būtina turėti prietaisų rinkinį; tik tada aiškinamieji dalykai bus įrodomi, įsimintini. Vilniaus meistrai pagal profesoriaus nurodymus sugebėjo pagaminti pirmuosius fizikos įrenginius – dvi elektrines mašinas ir oro siurbį. Beje, fizikos bandymus T. Žebrauskas savaitgaliais demonstruodavo ir viešai, – tai netrūkų tapo krašto diduomenės pamėgta pramoga. Ypač visus žavėdavo elektros reiškiniai, kaip tuomet sakydavo – „pokštai“.

Dalis tokiose T. Žebrausko surengtose pramogose dalyvaujančių pasiturinčių didikų susidomėdavo jo moksliniais darbais, pasiekimais ir tapdavo VU rėmėjais. Vienas tokių buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės etmonas, Vilniaus vaivada Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė (1702–1762), 1753 m. Universitetui padovanojęs veidrodinį teleskopą. Dabar tai seniausias šioje observatorijoje turimas prietaisas. Jis eksponuojamas VU Baltojoje salėje.

1752-aisiais T. Žebrauskui buvo suteiktas filosofijos ir laisvųjų mokslų daktaro laipsnis. Tais pačiais metais jis pradėjo vadovauti VU matematikos katedrai. 1753-aisiais įsteigė VU fizikos ir astronomijos kabinetus, čia pradėjo kurti matematikos muziejų-kabineta, kuriame buvo prietaisų, skirtų fizikos eksperimentams ir astronominiams stebėjimams, ėmėsi iniciatyvos reformuoti tikslųjų dalykų mokymą universitete.

T. Žebrausko paskaitos VU buvo išskirtinės ir itin mėgstamos, nes jis jų metu rodydavo įvairius su dėstoma disciplina susijusius eksperimentus, į juos įtraukdavo studentus.

Tarp žymiausių T. Žebrausko mokinių dažniausiai minimas astronomas, matematikas, buvęs VU rektorius, observatorijos vedėjas Martynas Počubutas (1728–1810) ir matematikas, fizikas, teologas, filologas, jėzuitas Kazimieras Naruševičius (1730–1803).

Teigiama, kad T. Žebrauskas mokėjo kalbėti ir rašyti lietuviškai. Tai liudija VU bibliotekos rankraščių skyriuje saugomi T. Žebrausko naujokyno laikų rankraštiniai moralinės teologijos kurso užrašai „Praxes“, kurių tituliname puslapyje yra lietuviškas įrašas. Užrašų viršelis liudija jo įgūdžius laisvai piešti barokines ornamentų ir architektūros formas.

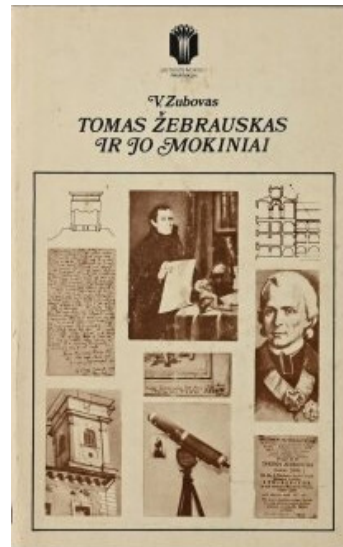
Elzbieta Magdalena Oginskytė-Puzinienė (1700–1767) portretas. Dailininkas – Ignacijus Ernestas Egenfelderis. Originalas saugomas Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje

1753–1757 m. T. Žebrauskas buvo 1753 m. įsteigtos VU observatorijos, kurios statyba vyko 1752–1758 m., direktorius. Tas statybas jis pats ir pradėjo. Tapęs observatorijos vadovu, jis tais pačiais 1752-aisiais metais parengė šio barokinio stiliaus pastato, numatyto statyti virš VU (tada – Vilniaus jėzuitų kolegija) trijų aukštų šiaurės vakarinio korpuso, projektą, vadovavo observatorijos statybos darbams, parūpino observatorijai reikalingos įrangos. Kylantis antstatas buvo dviejų aukštų (ketvirtas ir penktas). Tai puošni Observatorijos salė (dabar Baltoji), o virš jos – nedidelė astronominių stebėjimų salė. Vykstant statyboms T. Žebrauskas vykdė ir astronominius stebėjimus.

Observatorijos statybos pagrindinė fundatorė buvo tiksliaisiais mokslais besidominti kunigaikštienė Elzbieta Magdalena Oginskytė-Puzinienė (1700–1767). Ji finansavo ir T. Žebrausko pirmąją stažuotę Londono Grinvičo observatorijoje.

VU observatorija – viena seniausių Europoje

(Nukelta į 34 p.)

Nuotraukose (iš kairės): T. Žebrausko moralinės teologijos kurso užrašų „Praxes“ viršelis (užrašų originalas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos archyve); Vladimiro (Vladžio) Zubovo knygos „Tomas Žebrauskas ir jo mokiniai“ (Vilnius, 1986 m.) viršelis; atvirlaiškio aversas, kuriame išspausdintas dailininko Gerardo Bagdonavičiaus 1930 m. nupieštos Kražių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo pradėjimo bažnyčios (buvusi Kražių benediktinių vienuolyno bažnyčia) vaizdas (atvirlaiškio pozityvo originalas saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje)

(anksčiau už ją Europoje veikė tik trys observatorijos). Iki T. Žebrausko mirties observatorijos statybos darbų nespėta užbaigti. Jo pradėtus darbus užbaigė Karlas Spampanis (1750–1783).

VU Baltosios salės portale yra išlikęs E. M. Oginskytės-Puzinienės portretas Spėjama, kad jį nutapė Ignotas Ernestas Eggenfelderis. Čia ji pavaizduota rankose laikanti T. Žebrausko parengtą VU observatorijos projektą. To paties autoriaus nutapytas ir T. Žebrausko portretas. Jis saugomas Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje.

Kitas svarbus T. Žebrausko darbas – 1753–1755 m. lotynų kalba parengtos VU matematikos, geometrijos, trigonometrijos, astronomijos, mechanikos egzaminų programos. Jis garsėjo ir kaip pastatus projektuojantis bei statyboms vadovaujantis architektas. Kur jis įgijo architektūros mokslo žinių, vis dar yra paslaptis.

Kokie T. Žebrausko nuopelnai architektūros srityje?

1746 m. jis dalyvavo Baltarusijos teritorijoje statant Babruisko bažnyčią. Dirbdamas Vilniaus naujokyne rūpinosi nuo gaisro nukentėjusios Šv. Ignoto bažnyčios, kuri buvo rekonstruojama rokoko stiliu, atstatymu. Kaip jau minėta, T. Žebrauskas yra VU observatorijos pastato, taip pat ir jo puošnaus fasado projekto autorius. Jis dirbo ir rekonstruojant VU dabartinę J. Lelevelio salę. Pagal jo projektą per du aukštus čia buvo įrengta koplyčia, vėliau padalinta į du aukštus. T. Žebrauskas tiesiogiai dalyvavo kuriant Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčios altorius, remontuojant Vilniaus Šv. Jonų bažnyčią, vadovavo Latvijoje statant Ilūkstės bažnyčią (nėra išlikusi). Nuo 1757 m. jis rūpinosi ir Žadiškių (Baltarusija) kolegijos, kuri buvo dviejų aukštų su triaukščiais rizalitais, statyba. Ryškūs jo kūrybinio darbo pėdsakai ir Žemaitijoje. T. Žebrauskas suprojektavo Kražių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčią (pastatyta 1757–1763 m.; mirus T. Žebrauskui, jos statyba toliau rūpinosi amatininkas Trečeris).

Kražių bažnyčia išliko, iki šiol yra veikianti ir viena garsiausių Lietuvoje (ją 1893 m. lapkričio mėnesį pasiaukojančiai gynė caro Aleksandro III įsakymui uždaryti bažnyčią pasipriešinę kražiščiai).

Išsami informacija apie šį iškilų žmogų 1986 m. Vilniuje išleista Vladimiro (Vladžio) Zubovo knyga „Tomas Žebrauskas ir jo mokiniai“. Įamžinant Tomo Žebrausko atminimą viena gatvė sostinės Tarandės rajone yra pavadinta jo vardu.

NAUDOTA LITERATŪRA:

1. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*: <https://www.vle.lt/straipsnis/tomas-zebrauskas> (žr. 2023-01-26).
2. *Jezuitų mokslininkas Tomas Žebrauskas, viešųjų ryšių veiklos pradininkas Vilniaus universitete*, Vilniaus universiteto biblioteka: <https://biblioteka.vu.lt/apie/naujienos/1133-jezuitu-mokslininkas-tomas-zebrauskas-viesuju-rysiu-veiklos-pradininkas-vilniaus-universitete> (žr. 2023-01-26).
3. Morta Baužienė, *Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus*, Vilnius, 2012, p. 148–150.
4. *Lietuvos integrali muziejų informacinė sistema*: <http://www.imis.lt> duomenų bazė.